

Драган Новаковић

Београд – Србија

ЦРКВЕНА ПОЛИТИКА КНЕЗА МИЛОША И БОРБА ЗА АУТОНОМИЈУ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У СРБИЈИ

Апстракт: У раду су представљена настојања кнеза Милоша да обезбеди што већи степен државне самосталности у односу на Порту и аутономију Српске цркве од Васељенске патријаршије. Користећи промењене међународне околности и сталне сукобе између Русије и Османског царства, кнез је повео преговоре окончане 1830. године издавањем хатишерифа о унутрашњој самоуправи Србије. Уверен да политичка и духовна слобода представљају јединствен процес, затражио је од Васељенске патријаршије регулисање положаја Цркве у Србији и право постављања националне јерархије. Одмереним и са околностима усаглашеним потезима, успео је да патријарх и синод Велике цркве 1831. године издају споразум о аутономији. Наведеним актом и избором првог митрополита из редова српског народа, поново је успостављен континуитет с Пећком патријаршијом, укинутом одлуком османских султана.

Кључне речи: црква, држава, аутономија, Србија, кнез Милош, конзисторија, Васељенска патријаршија.

Увод

Постигавши споразум с Марашли Али-пашом о привременом примирју, кнез Милош је упутио специјалну депутацију у Цариград са задатком да Porta потврди повластице на бази споразума који је Петар Ичко утврдио још 1806. године. Повратак изасланика 1816. године с два султанова фермана, издата ангажовањем Русије, означио је прекид непријатељстава и почетак сложене борбе кнеза да, користећи промењене међународне околности после слома Наполеона и одржаног Бечког конгреса, стално учвршћује српску државу. Уверен да преговори и стрпљење представљају најпоузданији начин за остваривање планираних циљева, прихватио је ферманом понуђену самоуправу под врховном османском влашћу, гарантовано право да управља народом, скупља царске порезе, организује Народну канцеларију састављену од нахијских кнезова и формира мешовите судове за решавање имовинских питања и пресуђивање различитих спорова.¹

Настојећи да испуни огромно народно поверење и знајући тежину преузетог задатка, кнез Милош је детаљно разрадио програм деловања у коме је решавање црквеног питања заузимало значајно место. Увиђајући комплексност тог проблема, планирао је замену грчке јерархије у првој фази, а затим обезбеђивање што вишег степена самосталности Цркве у Србији од Васељенске патријаршије. Искористивши

1 Р. Веселиновић, *Историја Српске православне цркве са народном историјом*, књига II, (1766–1945), Београд, 2004, 135–136.

упражњеност обе епархије у Србији и захтев упућен Порти о избору националне јерархије у складу с осмом тачком Букурештанског мира, кнез Милош је 20. октобра 1815. године затражио од васељенског патријарха постављење архимандрита Мелентија Никшића за београдског митрополита и протосинђела Гаврила за шабачког епископа.² Правилно процењујући намере кнеза и неспреман да испуни захтев у целости, патријарх је предложеног Мелентија хиротонисао за ужичко-шабачког епископа, док је на трон београдских митрополита упутио свог земљака Грка Агатангела.³ Наведеним изборима нису у целости остварена очекивања кнеза Милоша, али су они представљали историјски искорак ка националној јерархији, јер је Мелентије био први Србин на епископској катедри од укидања Пећке патријаршије 1766. године.

Организовање црквеног живота

Поставивши Србина за епископа, кнез Милош је покренуо одређене реформе настојећи да ограничи надлежност грчких владика и успостави контролу над верским животом у Србији. Користећи почетно несналажење митрополита Агатангела и подршку тада лојалног Мелентија Никшића, фебруара 1816. године иницирао је усвајање посебне Уредбе за свештенство са циљем да среди свештеничко стање, дефинише односе епископата и парохијског свештенства и регулише наплату верских услуга. Започете реформе прекинуо је сукоб између кнеза и епископа Мелентија Никшића. Претерано амбициозан и под утиском озбиљних државних и дипломатских послова које је обављао током Првог српског устанка, епископ је почео јавно да заступа ставове о неопходности успостављања теократске власти у Србији. Озбиљност противника подразумевала је и одлучне мере: „Мисли се да је кнез Милош, баш због тога, зазирао од њега и наредио Марку Штитарцу да га убије. Убијен је 1816. године. Када је убијен, а то је било 16. јуна 1816. владика Мелентије је имао свега 36 година“.⁴ Уместо убијеног Мелентија, Васељенска патријаршија изабрала је Грка Герасима Домнина, тако да је кнез Милош поново био на почетку, суочен са чињеницом да план о успостављању националне јерархије није успео.

Не прихватајући неуспехе, кнез Милош је привремено променио тактику настојећи да преузимањем црквених надлежности потпуно маргинализује и подреди владике, које није могао једностраном одлуком да смени. Пажљиво проучивши

2 С. Димитријевић, *Михаило Архиепископ Београдски и Митрополит Србије* (1859–1898), Београд, 1933, 5.

3 Одбеглог митрополита Леонтија Ламбровића заменио је 1813. године Дионисије II. Митрополит је постао на препоруку Хуршид-паше, чији је био тумач. Већи део живота провео је у Нишу обављајући свештеничку дужност. Остао је упамћен као поп Дина, који је помагао Турцима да умире Србе, али је свој утицај код паше користио и да пружи помоћ угроженом народу. Умро је 1915. године. Видети шире: Митрополит Михаило, *Православна српска црква у Краљевини Србији*, Београд, 1895, 202–203. Познати црквени историчар Јевсевије Поповић износи усамљен став да је митрополит Дионисије био по народности Србин. Видети *Онћа црквена историја са црквеностатистичким додатком*, књига II (од 1054–1912), Нови Сад, 1995, 631.

4 Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, друга књига, Минхен, 1966, 336–337. Живот овог контраверзног јерарха пажљиво је истражио Љубомир Митровић. Видети, *Мелентије Никшић епископ шабачки 1815–1816, прилог за историју Српске цркве*, Весник Српске цркве, 1910, XXI, 10, 837–851; 11, 1031–1039; 1911, XXII, 1, 10–26; 2, 113–119; 3, 208–223; 5, 398–411. Наведени текст објављен је 1911. године као засебна студија.

ситуацију на терену и непрекидно примајући протесте народних кнезова и угледних свештеника, утврдио је бројне проблеме настале због злоупотреба грчких епископа. Желећи да елиминише уочене неправилности и уједно потврди своју супремацију у свим народним пословима, потпуно самостално и без консултација с владикама постављао је и премештао свештенике с парохија, а талентоване младиће или синове народних старешина и угледних домаћина слао је епископима с наредбом за рукоположење. Знајући за продају парохија и уцењивање свештеника приликом добијања синђелија, установио је праксу достављања тог важног документа кнежевој канцеларији у Крагујевац, која их је касније уручивала наименованим паросима. Запустеле манастире претварао је у парохијске цркве или наређивао појединим калуђерима да напусте постојећа братства и оснују нова у објектима које је желео да заштити и сачува. Упознат с податком да епископима највише новца обезбеђују брачни спорови, разводио је бракове или наређивао свештеницима да одређене младенце венчају. Одлука о разводу доношена је после пажљивог увида у сваки конкретан случај, а забележени су примери да је садржала и детаљно утврђене обавезе мужа према жени.⁵ Полазећи од тежине и специфичности појединих ситуација, дозвољавао је склапање четвртог брака оцу с више малолетне деце. Необразованост и неприпремљеност свештенства и монаштва за службу доприносила је да појединци чине различита недозвољена дела, али мантија није представљала сметњу за изрицање и примену казни предвиђених за остале становнике тадашње Србије.⁶ Наведени поступци и свеукупна црквена политика кнеза Милоша нису имали подршку Васељенске патријаршије ни упориште у канонима, али су били прихваћени од народа: „Сматрајући цркву као чисто народну установу, коју народ својим прилозима издржава и потпомаже, кнез Милош није се ни могао у другом правцу мешати у црквену управу, но као и у друге народне послове. Народ у Србији беше своју судбину поверио Милошу. Зар се могла из те целине ишчупати црква? Где је народ, ту је и црква. Што бива народу, то ће бити и цркви. По тим појмовима Милош није могао одвојити цркву од народа, нити је народу што зазорно било гледати како се Милош меша у црквену управу“.⁷

Успоставивши комплетну власт у Цркви и подређујући владике својој вољи, кнез Милош је проценио да грчки устанак и тежак положај Васељенске патријаршије код Порте представљају јединствену прилику за наставак заустављених црквених реформи и додатно ограничавање власти митрополита у Србији. Током заседања

5 Ради илустрације наводимо један карактеристичан пример: „Јован Благојевић из села Тужице, н. пожешке, који чрез 6 неделја у апсу и гвожђу био, за узрок што у сагласију није могао живети са својом супругом Станком, и дозвољено му да може оставити имућу супругу Станку и с временом да се може ожени; такођер исто и Станка да остави имућег мужа Јована и да се с временом може удати. Гореименовани Јован да има дати имућеј супруги Станки на уживање њено 15 комада свиња и два јунца, и у напредак да нема једно од другога тражити ништа“, *Објављеније, No 1147 од 16. августа 1820. године*. Овде наведено према, В. Петровић – Н. Петровић, *Грађа за историју Кнежевине Србије*, време прве владе кнеза Милоша Обреновића, књига прва, 1815-1821, Београд, 1882, 396.

6 „Такав какав је био свештенички кадар није уливао никакво поштовање Милошу. Попове и калуђере он је кажњавао као обичне простакe, врло је била обична појава батињање свештених лица. 6-ог јула 1824, расписавши потеру за једним калуђером и некаквим његовим другом, он наређује да им се обрију брада, бркови и обрве и обадвојици удари по 150 батина, па да их онда пусте“, М. Гавриловић, *Милош Обреновић*, друга књига, (1821–1826), Београд, 1909, 660.

7 В. Петровић – Н. Петровић, наведено дело, књига прва, 383.

скупштине нахијских старешина, сазване за 13. и 14. децембар 1822. године у Крагујевцу, ради разматрања проблема прикупљања пореза, кнез је покренуо питање владичанских прихода. Захваљујући свеопштој подршци, прихваћен је предлог да се епископима убудуће исплаћује тачно одређена плата из државних прихода и сходно томе изда посебна Уредба за владике.⁸

Незадовољан поступањем епископа са свештеницима, кнез је предложио а скупштина на истом заседању усвојила одлуку о формирању конзисторије. Ново-успостављеном свештеничком суду, којим се битно ограничава власт епископа, одређен је задатак „да прегледа све заслуге свештеника како и преступленија њина и по кормчији, са согласијем г. митрополита, опредељивати свештенству награду или казну и пресуђенија своја у важним предметима представљати верховној власти на видененије и одобреније“.⁹ Начином основања и повереним надлежностима, прекинута је непосредна веза између владика и свештенства и успостављен контролни орган довољно снажан да спречи сваки покушај епископске самовоље. Обавезујући конзисторију да сва важнија и сложенија питања доставља на одобрење врховном кнезу, обезбеђен је примат државне власти утврђен кроз став о неопходности суђења свештеницима на начин предвиђен за остале грађане. Истрајавајући у том опредељењу, кнез Милош је потпуно самостално и без консултација с владикама за прве чланове конзисторије одредио игумана манастира Враћевшница Мелентија Павловића и ваљевског кнеза Раку Тешића, а за секретара Јакова Јакшића. Нова црквена судска власт, са седиштем у Крагујевцу, протумачила је своја овлашћења веома флексибилно, тако да је у делокруг рада укључила распоређивање парохија и пресуђивање брачних спорова, чиме је грчкој јерархији јасно стављена до знања намера Срба да самостално уређују црквене послове.¹⁰

Знајући да се владике неће сагласити са оснивањем конзисторије, кнез Милош је предузео потребне мере да своју одлуку додатно учврсти. Сазвана је и 9. марта 1823. године у Крагујевцу одржана велика скупштина, односно свештенички сабор, коме су присуствовали сви архимандрити, игумани, намесници, протојереји и угледни свештеници. Процењујући да је упитању интерес народа и целокупног свештенства, сабор је размотрио и једногласно потврдио све одлуке скупштине из децембра 1822. године. Учвршћен добијеном подршком, кнез Милош је посебним прогласом упућеним српском народу, локалним властима, свештенству и верницима

8 М. Гавриловић, наведено дело, друга књига, 670.

9 *Објавленије (кнеза Милоша) Благородној господи кнезовима, пречастнејшим архимандритима, игуманима, частјашим свештеницима, поштенонародним трговцима и кметовима и свему народу нашем*. Овде наведено према: В. Петровић – Н. Петровић, *Грађа за историју Краљевине Србије*, време прве владе кнеза Милоша Обреновића, књига друга, 1821–1823, Београд, 1884, 429.

10 В. Петровић – Н. Петровић, наведено дело, књига друга, 398–402. Детаљан опис рада конзисторије даје и Н. Ружичић: „Конзисторија, поставши снажна и законита, отпочне живо свој рад. Парлога је у црквеном пољу било и сувише. И вредни чланови конзисторије стараху се да исти искорене, и све у свој ред у срп. цркви доведу. На све су у цркви обраћали пажњу. Добре свештенике заштићивали су од насртаја и епископских и народних, и похваљивали их; а рђаве су упућивали на добар пут и грешнике су казнили за омање кривице, а за веће достављали су врхов. Господару земље. Конзисторија је обратила пажњу и на живот и радњу епископа, па су свраћали пажњу њихову на каноне и на њихову неправилну радњу“, *Закон о црквеним властима Источно православне цркве у Краљевини Србији*, Весник Српске цркве, 1891, 65.

обнародовао одлуку и препоручио свима да је поштују и извршавају. Неспремност епископата да прихвати одлуке црквеног сабора и жалбе упућене Васељенској патријаршији, мотивисали су кнеза да 9. маја 1823. године у Крагујевцу одржи нови црквени сабор, коме су заједно с представницима оба реда свештенства, присуствовали кнезови и више кметова из свих нахија. Упознати са општим расположењем народних представника, митрополит Агатангел и епископ Герасим бојкотовали су скуп и поред упућених позива. Игноришући незадовољство епископа, црквени сабор је потврдио раније донете закључке и тако својим ауторитетом додатно учврстио одлуку о оснивању конзисторије и дао легитимност пресудама донетим током суђења. Једногласност и убедљивост народних представника није поколебала епископат, чија је опструкција, потпомогнута од Васељенске патријаршије, омогућила постепено пасивизирање рада конзисторије. Уважавајући реалност, кнез Милош је крајем 1827. године надлежности конзисторије пренео на своју канцеларију и новог митрополита Антима.¹¹

Неповерење епископа у Милошеву настојања да успостави црквени суд може се оценити као оправдано: „Озбиљни канонски разлози били су узрок оваквог њиховог држања према кнежевој Конзисторији, која је била само извршилац његове воље: кнез Милош је себе сматрао главним фактором и у Цркви па је разводио бракове како је нашао да је право, кажњавао свештенике и дозвољавао да се глобе“.¹² Процењујући да ново стање у Српској цркви није усаглашено с канонима, епископ ужичко-шабачки Герасим, кога је по доласку у Србију Лукијан Мушички у писму Вуку Караџићу окарактерисао као „затуцаног Грка“, израдио је и 13. априла 1823. године упутио кнезу „Начертаније о духовним приликама у Кнежевини Србији“. Оригинални документ садржао је 24 члана, али је пронађено и сачувано последњих 12, из којих се с доста поузданости могу реконструисати основне идеје и суштински предлози чије би прихватање омогућило отклањање неправилности и поправљање стања. Показујући поштовање према српској традицији, епископ је предлагао одржавање скупштина о Ђурђевдану и Митровдану на којима би најистакнутији представници Цркве разматрали и доносили обавезујуће одлуке о најважнијим црквеним питањима. Предложено је изрицање забране свештеницима да верске обреде врше изван граница парохија на које су распоређени, тражено уредно обављање свих прописаних обреда и указано на потребу устројавања матица рођених, венчаних и умрлих. Незадовољан образовањем постојећег кадра, епископ је указао на потребу оснивања школе у коју би свештеници упућивали своје синове или

11 Љ. Дурковић-Јакшић, *Развитак основног црквеног закона у Шумадији у првој половини XIX века*, Каленић, издање епархије шумадијске, Крагујевац, 2004, број 1, 14. Наведено становиште потврђује и П. Швабић: „У ово време његове управе (мисли се на митрополита Антима) српском црквом, долази и прелазак на њега, као црквеног поглавара, оне дужности, коју је, од 1822. г. па до тада, вршила конзисторија у Крагујевцу. Кнез, у договору са Мелентијем Павловићем, као председником конзисторије, пренесе на Антима сву бригу о цркви и свештенству. Поводом тога, кнез напише Антиму писмо, и, између осталог, наведе како су многи нeredи и неваљалства свештеника превршила меру његова стрпљења и да је време да се томе учини крај. А да би се то постигло, и свештенство упутило путем добродетелног живота, кнез налази да је најпре потребно да се њих двојица сасвим измире, па онда да се отпочне заједничка радња у сређивању црквених послова“, П. Швабић, *Антим митрополит београдски (1827–1831) у својим писмима кнезу Милошу*, Гласник православне цркве у Краљевини Србији, 1903. година, број 7 и 8, 497.

12 Ђ. Слијепчевић, наведено дело, 340.

младиће којима намеравају да оставе парохију после смрти.¹³ Неподударност наведених предлога с плановима кнеза Милоша, допринела је да буду одбачени без целовите анализе канонске заснованости и могућности примене у тадашњој Србији.

Познавајући начин функционисања Васељенске патријаршије, њене значајне материјалне обавезе према Порти и тешкоће због грчког устанка, кнез Милош је проценио да даљи односи зависе и од решавања финансијских питања и регулисања заосталих дугова београдске митрополије и ужичко-шабачке епархије према Великој цркви. Одлучан у намери и уверен да новац најлакше решава и најсложенија питања, предложио је и скупштина одржана 13. и 14. децембра 1822. године у тачки 6 потврдила следећу одлуку: „Дуг који имају архијереји Србије Светој Великој Цркви плаћати, прима владаније наше да исплаћује онај из сопствени приходи своји, по погодби коју оно (владјеније) с великом црквом учини“.¹⁴ Нагомилани дугови били су последица немарног односа епископата према обавезама наметнутим од Васељенске патријаршије, али њима треба прикључити и задуживања настала приликом плаћања високе суме за добијање султановог берата.

Поведени су преговори с Васељенском патријаршијом и после сагледавања укупне ситуације прихваћена је патријархова процена да београдска митрополија дугује 80.000, а ужичко-шабачка епархија 56.000 гроша. Настојећи да сакупи договорену суму, која је за тадашњу Србију била изузетно висока, кнез Милош је упутио писмо одабраним људима и преко њих целом српском народу с молбом да поднесу тражену жртву као гаранцију „да ће тада патријаршија издати такову синђелију или темесућ да више никакав дуг овому подобан на народ овај навалити се не може, нити што више велика црква од целе Србије поискавати, и да ће за то свагда благослов од свјатјејшег патријарха и свете наше матере велике цркве на нама почивати“.¹⁵ Тражени новац прикупљен је веома ефикасно, али су се преговори с Васељенском патријаршијом, незадовољном због пристанка „на малу суму“ и Милошевих захтева да „у тај акт уђе и овај став: „како у будушће Св. Патријарх и његов Синод, ни Грка ни Србина без согласија и подразумеванија овдашњег (српског) Правитељства и народа за српског епископа наименовати не може, но таково произведеније на степен владичества свагда да буде са согласијем и одобренијем Св. Патријарха, Правитељствујушчег његовог Синода и Правитељства Србског““, стално усложњавали и пролонгирали.¹⁶ Оцењујући да понуђени предлози превазилазе оквир дуга и прерастају у захтеве за аутономију, Патријаршија је одбила донети новац и принудила Милоша да промени тактику и циљ остварује преко Порте расположене да подржи све српске захтеве супротстављене, у том тренутку,

13 Видети, П. Швабић, *Герасим Домнин, митрополит шабачки ваљевски и ужички (1816–1830)*, Гласник Православне цркве Краљевине Србије, 1905, VI, 1, 63–78; 2, 160–165; 3–4, 264–285; 352–369; 6–7, 412–425; 8, 507–524, 1906, VII, 12, 779–804.

14 В. Петровић – Н. Петровић, наведено дело, књига друга, 404.

15 *Објавление Благородним господам кнезовам, пречастнијшим архимандритам и протопресвитером, честним свјашчеником, почтенонародним трговцима и кметовима и целому нашем народу србском (у нахиј или кнежини која буде)*. Овде наведено према: В. Петровић – Н. Петровић, наведено дело, књига друга, 432. Одређено је прикупљање новца према према нахијама: пожаревачка 11 хиљада гроша, ваљевска 12 хиљада, шабачка 8 хиљада, крагујевачка 16 хиљада, пожешка 5 хиљада, ужичка 3 хиљаде, соколска 1 хиљаду, јагодинска 9 хиљада, ћупријска 6 хиљада, смедеревска 8 хиљада, београдска 8 хиљада, рудничка 6 хиљада и варош Београд 10 хиљада, В. Петровић – Н. Петровић, наведено дело, књига друга, 430.

16 М. Гавриловић, наведено дело, друга књига, 674.

интересима Грка. Уместо тражених 136.000 гроша прикупљено је 200.000, које су током 1823. и 1824. године у Цариград заједно однели поверљиви људи кнеза Милоша и Абдурахман-паше.¹⁷

Незадовољан односом митрополита и епископа према планираним црквеним реформама, а посебно опредељењу да решавањем конкретних проблема унапређује и учвршћује односе с Васељенском патријаршијом, кнез Милош је осмислио и с београдским везиром реализовао план којим је истовремено дисциплиновао епископат, умирио непослушну грчку колонију у Београду и свима показао ко је господар у Србији. Искористивши самосвојни одлазак митрополита Агатангела из Крагујевца у Београд крајем јуна 1823. године, односно у време када се привремено умирени грчки устанак поново разбуктао, кнез Милош је чекао погодну прилику да честа окупљања Грка и њихови тајни разговори омогуће Абдурахман-паши да у првој фази изрекне претњу митрополиту, затим га ухапси и на крају уз велики откуп пусти на слободу. Сумњајући у спремност друге стране да испоштује договор, упутио је писмо везиру у коме је јасно назначио „да се не би чести и живота Г. Агатангела коснуо а кесе како му је драго“.¹⁸ Најугледнији грчки трговци упутили су писмо кнезу Милошу с молбом да митрополиту опрости учињене грешке „јер језик кости нема а кости ломи“, али су добили одговор да престану с политичким разговорима у митрополији, започну преговоре с везиром о ослобађању и убудуће воде рачуна да због својих активности не замене место с Агатангелом. Ослобођен после два месеца затвора и захвалан кнезу Милошу на добротинству, митрополит Агатангел је с олакшањем прихватио премештај на халкидонско владичанство, тако да је крајем септембра 1825. године напустио Србију. Симпатије према кнезу и Србима исказивао је и после избора на трон васељенских патријарха до кога је дошло октобра 1826. године.¹⁹

Ограничавајући финансијске злоупотребе епископа, исплатом нагомиланог дуга Васељенској патријаршији и политичким дисциплиновањем митрополита Агатангела, завршена је прва фаза реформи, које су оцењене на следећи начин: „Он је ипак постигао велики резултат у организацији црквеној: фанариотске владике је ставио под свој ауторитет и уништио све злоупотребе њихове; црквена администрација била је потпуно под његовим ауторитетом. Све спорове владике су њему подносиле

17 В. Петровић – Н. Петровић, наведено дело, књига друга, 403–408. Други истраживач тог периода потврђује да су вођени преговори о дугу, указује на чињеницу да је Васељенска патријаршија прихватила аконтацију од 20 хиљада гроша, али остаје при ставу да је последња рата прикупљеног новца уручена патријаршијској благајни 24. септембра 1826. године. Видети, М. Гавриловић, наведено дело, друга књига, 673–676.

18 М. Гавриловић, наведено дело, друга књига, 686.

19 Истичући однос митрополита Агатангела према Србима, Ђ. Слијепчевић указује следеће: „Митрополит Агатангел је био човек од вредности и брзо се снашао у новој средини, коју није заборавио ни када је напустио Кнежевину и постао Васељенски патријарх. Он је трајно сачувао симпатије за Србе“, Ђ. Слијепчевић, наведено дело 343. Митрополита Агатангела заменио је месемвријски митрополит Кирило, који је у Београд допутовао јануара 1826. године. Оптерећен дугом пренетим из Цариграда и лошег здравственог стања, није успео да остави већи траг у историји београдске митрополије. Упамћен је по једном писму упућеном кнезу Милошу 5. марта 1826. године у коме је неуобичајено отворено указао на кризу монаштва у тадашњој Србији, П. Швабић, *Писма Кирила митрополита београдског (1826–1827) кнезу Милошу Великом*, Гласник православне цркве у Краљевини Србији, 1903. година, број 3 и 4, 235. Митрополит Кирило умро је 11. фебруара 1827. године и сахрањен је у Београду.

на решавање, оне су постављале и збацивале свештенике по његовом заповести, па била то лица достојна или недостојна тога чина. Он је био фактички црквени поглавар, владике су имале толико ауторитета колико је он хтео, то ће рећи врло мало. Оне су тако пале да су чак и за посету везиру тражиле његов допуст“.²⁰

Добијање аутономије Српске цркве и избор првог митрополита

Настојећи да учврсти положај државе и добије писмени акт Порте о аутономији и повластицама, кнез Милош је непрекидно слао депутације с овлашћењима и упутствима да се боре за народна права: „Док Порта коначно није 1833. године свечано признала све захтеве Срба у Београдском пашалуку у Цариград је било послано седам депутација: прва и друга 1815, трећа у лето 1816, четврта у пролеће 1820. пета у јесен 1820, шеста у фебруару 1827, седма у фебруару 1830“.²¹ Неспремна да удовољи Србима и спретно користећи заузетост Русије важнијим питањима, Порта је одуговлачила одређивање према поднетим захтевима, а грчки устанак искоришћен је као повод за хапшење комплетне српске делегације.

Ситуација се значајно променила доласком на руски престо одлучног цара Николе I и после озбиљних протеста у Европи због непримерених репресалија Османлија према грчким устаницима. Захваљујући притиску руске дипломатије и ултиматуму из марта 1826, Порта је октобра исте године прихватила склапање Акерманске конвенције, којом су оснажене одредбе члана осам Букурештанског уговора, потврђено враћање нахија прикључених Београдском пашалуку током Првог српског устанка и договорено исељавање муслиманског живља из Србије. Додатком уз члан пет Акерманске конвенције Порта се сагласила да, у договору са српском депутацијом, утврди независност унутрашње управе, дозволи самостални избор кнезова, гарантује слободу вероисповести, регулише статус турских имања и реши друга практична питања од важности за нормално функционисање државе. Погоршање односа Русије и Османског царства изазвало је рат 1828–1829. године, који је окончан брзим сломом турске војске и продором Руса до Једрена. Непријатељства су обустављена мировним споразумом закљученим септембра 1829. године у Једрену, чија је шеста тачка обавезала султана да спроведе Акерманску конвенцију и изда посебан хатишериф о унутрашњој самоуправи и аутономији Србије.²²

Преговарајући с Портом скоро петнаест година, кнез Милош је равноправно третирао државно и национално питање са црквеним. Депутације су првих година добијале упутства да код Порте и у договору с Васељенском патријаршијом обезбеде слободу богослужења, несметано вршење верских обреда, подизање и оправку

20 М. Гавриловић, наведено дело, друга књига, 679.

21 В. Стојанчевић, *Српска национална револуција и обнова државе од краја XVIII века до 1839. године*, Историја српског народа, пета књига, први том, Београд, 1994, 116.

22 Оцењујући значај Једренског уговора, В. Ћоровић истиче следеће: „Једренски мир представља један од најважнијих датума српске историје XIX века. Њим је стварно обезбеђена самоуправа Србије и осигуран њен међународни положај. Улога Русије у њему толико је видна, да је није потребно посебно истацати. Што је руска влада мислила да нам спасе Букурешким миром, постигла је у далеко већој мери Једренским. Њим је уједно утврђен стварни правни континуитет између првог и другог српског устанка, између оног што је Карађорђе засновао и што је Милош остварио“, В. Ћоровић, *Историја Срба*, трећи део, Београд, 1989, 69.

црква и манастира и употребу црквених звона. Током последње фазе, обележене слабостима Османског царства због пораза и ултимативног понашања Русије, убрзани су преговори у правцу целовитог решавања државног питања, чији је саставни део представљао и захтев за аутономни статус Цркве у Србији. Добивши на увид нацрт хатишерифа већ крајем 1829. године и незадовољан начелним одредбама којима се регулише црквено питање, кнез Милош је покушао да накнадно добије сагласност и у тексту прецизира финансијске обавезе Србије према Васељенској патријаршији. Забринутост кнеза да каснијим преговорима неће успети да усагласи односе с Патријаршијом била је оправдана, али његов захтев није прихваћен због попустљивог става руске дипломатије, неспремне да Патријаршију лиши свих ингеренција према цркви у Србији.²³

Усаглашени хатишериф о унутрашњој политичкој самоуправи Србије под врховним суверенитетом султана, издат је 3. августа 1830. године. Упознавање народа с одредбама тог документа извршено је сплетом историјских околности 12. децембра исте године, односно на дан када је у Првом српском устанку ослобођена београдска варош. Посебним бератом султан је признао кнезу Милошу право на наследно кнежевско достојанство, али је у хатишерифу прецизирано да ће Србијом управљати заједно са Саветом састављеним од народних старешина. Учвршћујући статус чланова Савета као противтежу Милошевом прекомерном снажењу, хатишерифом је прописано да је њихов положај могуће оспорити само уколико делују против Турске или у супротности са законима и уредбама Србије.²⁴ Хатишерифом је у значајној мери промењен положај Србије, која је према В. Ћоровићу: „престала бити за међународне односе једна турска побуњена или привремено примирена покрајина са локалним и од Порте само трпљеним властима, него аутономна кнежевина под турским суверенитетом и руском заштитом“.²⁵

Формулишући одредбе хатишерифа, Порта није показала спремност да прихвати српске захтеве и детаљно уреди односе између Србије и Васељенске патријаршије сматрајући да су таквом акту примеренија општа начела о слободи вероисповести и начину избора црквене јерархије. Придржавајући се доследно тог опредељења, хатишериф у првој тачки потврђује и гарантује право на слободно вршење канонима прописаних богослужења. Тачком четрнаест делимично се напушта заузети неутрализам и излази у сусрет српским захтевима: „Митрополити и епископи, које ће изабрати речени народ, биће произведени од патријарха грчког у Цариграду, и да не морају само долазити у исти престони град“.²⁶ Хатишерифом није добијена очекивана аутономија, будући да је Порта остала при ставу да то питање решавају заинтересоване стране, али је највишим актом султана кнез Милош добио прилику да испуни давно постављени циљ о замени грчке јерархије домаћом. Искористивши одредбе хатишерифа и берат о наследном достојанству, Милош је организовао, а митрополит током свечаности у Саборној цркви прочитао молитву предвиђену за посвећење кнезова: „Антиму, као митрополиту београдском, пало је у део, да Кнеза Милоша, 1831. год. као наследног владоца у Србији, миропомаже. Том приликом Антим је изговорио одушевљену беседу, којом је величао јунаштво српског народа и родољубиво старање кнеза Милоша за политички напредак

23 М. Гавриловић, *Милош Обреновић*, трећа књига, Београд, 1912, 585.

24 В. Стојанчевић, наведено дело, 120.

25 В. Ћоровић, *Историја Југославије*, Београд, 1933, 457.

26 М. Гавриловић, *Милош Обреновић*, наведено дело, трећа књига, 606.

Србије“.²⁷ Извршено посвећење кнежевског достојанства од грчког митрополита, учврстило је и стабилизovalo Милошеву власт, захваљујући којој је с новом снагом и легитимитетом приступио уређењу односа с Васељенском патријаршијом.

Правилно проценивши да су ограничења утврђена хатишерифом у основи сагласна с канонским поретком и да је политичка аутономија предуслов за организацију самосталне цркве, кнез Милош је повео преговоре с Васељенском патријаршијом. Оптимизам о ефикасном току преговора заменио је опрез, јер је Патријаршија показала умешност у одбрани својих интереса: „На захтев српске депутације, да се овај црквени акт одмах и изврши, цариградски патријарх, по примеру својих претходника, да свако дело и успех, који би ишао у прилог препорођаја српског народа и српске цркве, почне под разним изговорима одлагати“.²⁸ Неспреман на одуговлачење, кнез је упутио патријарху енергичан захтев за уређење црквеног питања у складу с новим политичким околностима. Увиђајући да пролонгирање неће спречити доношење одлуке, патријарх је упутио честитку кнезу Милошу поводом успешног решавања државног питања оствареног уз подршку руског цара и османског султана. Позивајући се на тачку 14 хатишерифа препоручио је кнезу Милошу да у договору с народом изабере достојне кандидате за епископе и упути их у Цариград на посвећење. Истовремено, повукао је дотадашњег ужичко-шабачког епископа Герасима Домнина у место рођења и касније поставио за кападокијског митрополита.

Примивши писмо, кнез Милош је почетком децембра 1830. године извршио избор и за митрополита Србије предложио архимандрита манастира Враћевшница Мелентија Павловића, бившег администратора београдске митрополија члана конзисторије и попечитеља просвете.²⁹ Настojeћи да комплетира црквену управу, за епископа ужичко-шабачког одређен је Нићифор Вукосављевић, архимандрит манастира Сретење, а за епископа шабачког архимандрит манастира Благовештење Герасим Георгијевић. Одлучено је да у Цариград на посвећење путују Мелентије и Нићифор, док би Герасим био хиротонисан у земљи од нове српске јерархије. Предложивши три кандидата, кнез Милош је наставио праксу установљену од Светог Саве: „Дакле, и при обновљењу Српске цркве у ослобођеној Србији поступило се по канонском примеру Светог Саве. Као што је он пошао у Никеју са целим редом одабраних кандидата, да би Свети синод Васељенске православне цркве извршио од

27 П. Швабић, *Антим митрополит београдски (1827–1831) у својим писмима кнезу Милошу*, Гласник православне цркве у Краљевини Србији, 1903, број 7 и 8, 496.

28 П. Швабић, *К питању о аутономији Српске цркве*, Гласник православне цркве у Краљевини Србији, Београд, 1903, 376.

29 Митрополит Мелентије Павловић рођен је 1766. године у селу Врбава у околини Крагујевца. Потиче из богате и угледне породице чији су се најнадаренији младићи упућивали у манастир ради описмењавања. Следећи породичну традицију, отишао је у манастир Враћевшница, али је монашки живот у тој мери опчинио младог човека да је одлучио да заувек напусти родитељски дом и свој живот посвети Богу. Током Првог српског устанка није се одлучније ангажовао у биткама и народним пословима, али је у том периоду, односно 9. марта 1810. године, од монаха и околних кнезова изабран за игумана Враћевшнице. Духовно сазрео и у најбољим годинама, одмах се прикључио кнезу Милошу и устаницима у Такову. Доказана храброст, родољубље, мудрост и одмереност, који су красили Методија, приближили су га кнезу Милошу, с којим је, уз мање неспоразуме, остао у добрим односима до краја живота. Видети: П. Швабић, *Мелетије Павловић митрополит београдски (1831–1833)*, Гласник православне цркве у Краљевини Србији, Београд, 1904, број 1 и 2, 84–96.

њих избор, а не назначење првог архиепископа српског, тако је и сада Синоду те Патријаршије дата могућност, да од првака из народног клира и сам може између њих извршити канонски избор“.³⁰

Обавивши избор и чекајући повољно време за пут у Цариград, кнез Милош је упутио писмо патријарху и захвалио се на разумевању показаном према српском народу и његовој Цркви. Уважавајући осетљивост питања, јасно је истакао да кандидате упућује у Цариград на посвећење као израз посебног поштовања према патријарху: „Премда по хатишерифу Султанову изабрани митрополити и епископи не би морали долазити, за благослов и посвећење у престони град, али по урођеноме моме страхопоштовању и побожности према светој великој цркви, а преимућствено за то што ја особито поштовање према личности Ваше личности Ваше Светлости тако осећам, да, кад би други патријарх место Вас био, ја то не бих учинио, па зато сам се решио послати поменуте архимандрите да их баш Ваша Светлост произведе, у Цариграду, за прве епископе српског рода и племена“.³¹ Љубазност и лепе речи пратили су и практични поступци, тако да је кнез Милош опозваном епископу Герасиму исплатио комплетну мирију, издао отпуст и одобрио пасош за путовање.

Завршивши с патријархом неопходне припреме за издавање акта о аутономији, кнез је почетком јула 1831. године упутио Мелентија и Нићифора у Цариград. Добивши од патријарха посебно писмо датирано 21. августа 1831. године, кнез Милош најзад је дочекао и вест за чију реализацију је уложио огромну енергију и знатну суму новца: „Ја сам одмах, по Вашој жељи, 18. о. м., у патријаршијском храму, са четири архијереја, као најстарија члана св. синода, служио свету службу и силом божанствене благодати посветио архимандрита Мелентија за митрополита све Србије. а 19. и. м., нови митрополит, с допуштањем мојим, служио је са два архијереја и посветио архимандрита Нићифора за епископа ужичког, желим од свег срца да оба новоосвећена архијереја Србије и љубазног Вашег отечества буду срећни и да пасу своју паству богоугодно и благословено по руководству, савету и жељи Вашој“.³²

Хиротонијом епископа нису били завршени сви послови јер је васељенски патријарх одговлачио са издавањем и потписивањем посебног акта о аутономији Цркве у Србији. Примивши одређену суму новца као поклон од кнеза Милоша, патријарх је септембра 1831. године са Синодом издао такав акт и извршио његово завођење у кодекс свештених књига патријаршије. Примерак тог значајног акта патријарх није одмах упутио у Србију очекујући исплату свих заосталих дуговања епархија у Србији према Васељенској патријаршији. Добивши уверавања кнеза о сигурној исплати дуга, патријарх је акт, у историографији често називан конкордат, упутио у Србију јануара 1832. године. Правилно протумавивши нове околности, митрополит београдски Антим напустио је на лични захтев Србију 21. октобра 1831. године. Последња званична свештена радња митрополита Антима у Србији била је хиротонија епископа шабачког Герасима, коју је обавио 13. октобра 1831. године заједно с новим митрополитом Мелентијем и епископом ужичким Нићифором.³³

30 С. Димитријевић, *Михаило Архиепископ Београдски и Митрополит Србије* (1859–1898), Београд, 1933, 7.

31 П. Швабић, *К питању о аутономији Српске цркве*, Гласник православне цркве у Краљевини Србији, Београд, 1903, 378.

32 П. Швабић, Исто, 380.

33 Епископ шабачко-ваљевски Јован, *Српска црква у Србији од 1804. до 1916. године*, Српска православна црква 1219–1969, споменица о 750-годишњици аутокефалности, Београд, 1969, 269.

Споразум о аутономији Цркве у Србији потписао је тадашњи Васељенски патријарх Константин заједно са члановима свештеног Синода митрополитима халкедонским Захаријем, дерка Нићифором, миталинским Јаковом, драчким Хрисантом и воденским Јоакимом. Изложивши уобичајене формулације о значају и улози Васељенске патријаршије, споразум потврђује да је црквено питање уређено на основу предлога изложених од српских депутата и да произлази из решавања државног статуса Србије. Пажљиво размотривши дате гаранције српске владе о будућим финансијским обавезама према Патријаршији и закључивши да предложена решења подржава и „силни девлет“, Синод је усвојио текст од осам тачака у којима се прецизира аутономија Српске цркве и наређује његово стриктно поштовање. Најважније питање стављено је на почетак и у првој тачки потврђено да ће убудуће митрополите и епископе бирати кнез и народ из редова најдостојнијих кандидата у земљи. Београдски митрополит, према тачки два, носиће у титули и одређење „целе Србије“, из чега произлази обавеза осталих епископа на поковање и признавање првенства. Када добије обавештење о кандидату за митрополита, васељенски патријарх ће без одлагања дати благослов и наредбу за извршавање рукоположења у Србији. Епископе, сагласно тачки три, бира кнез и мирополит Београда и целе Србије и њихово рукополагање обавља се без патријархове наредбе. Митрополит београдски и целе Србије на одговарајући начин обавештава патријарха о избору, који без одуговлачења даје пристанак и благослов. Приликом избора митрополита васељенском патријарху уплаћује се, сходно тачки четири, 300 аустријских дуката, док хиротонија епископа не подразумева посебне финансијске обавезе осим оних које новорукоположени архијереји има према митрополиту. Уплата од 300 дуката представља неку врсту дара и није у вези с прецизно утврђеном обавезом српске владе да за две постојеће епархије патријаршијској благајни уплаћује 6000 грошева годишње. Уколико због проширења државне територије дође до повећања броја епархија, утврдиће се тачна годишња сума коју је Србија дужна да плаћа. Полазећи од проблема које су имали с Патријаршијом због стално увећаваних дугова, српски депутати су тражили, а васељенски патријарх прихватио и у тачку пет уградио одредбу да српски народ убудуће неће плаћати друге обавезе осим прописаних у тачки четири. Укинута је и дотадашње право патријарха да наслеђује преминуле митрополите и поништен обичај да имовином умрлих епископа располаже митрополит. Наведена имовина припада српском народу и може се користити за општекорисна и богоугодна дела. Тачком шест митрополитима и епископима у Србији забрањено је задуживање на терет народа или Васељенске патријаршије. Архијерејима у Србији тачком седам ускраћена је могућност напуштања положаја без сагласности митрополита, српског народа и кнеза, док је за митрополита предвиђено и додатно одобрење патријарха. Последњом, осмом, тачком прецизирана је дужност митрополита београдског и целе Србије да на богослужењима помиње име васељенског патријарха, а исту обавезу имају епископи према митрополиту.³⁴ Конкордат изричито не помиње ту могућност, али поједини црквени историчари заступају став да је аутономна Српска црква прихватила да узима свето миро од Васељенске патријаршије.³⁵

Дошавши из Цариграда у Крагујевац око 20. септембра 1831. године, нови митрополит срдачно је примљен од кнеза Милоша и више народних старешина

34 Анализа извршена према тексту, *Писмо Цариградског Патријарха Константија о проглашењу афтокефалне српске цркве од 1832. године месеца јануара*, Споменик Српске краљевске академије, други разред, XLIX, Београд, 1910, 13–15.

35 Р. Грујић, *Православна српска црква*, Крагујевац, 1995, 149.

окупљених да га поздраве и прославе велики дипломатски успех Србије код Васељенске патријаршије и Порте. Добивши пратњу и поклоне од кнеза, упутио се у Београд у пратњи архимандрита Герасима, раније одређеног за епископа шабачког. Првој архијерејској литургији и хиротонији епископа Герасима присуствовале су све највиђеније личности тадашњег Београда и, према оцени истраживача тога доба, радило се о догађају у коме су се преплитале емоције и деценијама пригушиван понос. Током свечане службе, дотадашњи митрополит Антим, предао је управу над митрополијом Мелентију, који је тим чином званично и у складу с канонским поретком преузео руковођење Црквом у Србији.

Митрополиту Мелентију били су добро познати проблеми с којима се суочавала Црква у Србији, али је преузимање дужности подразумевало и одговорност за унапређење стања и испуњавање кнежевих и народних очекивања. Користећи овлашћења проистекла из споразума о аутономији с Васељенском патријаршијом, предузео је одлучне мере ради успостављања црквене организације. Сазвао је епископе Нићифора и Герасима и формирао Архијерејски сабор на коме су одређене границе између епархија, утврђен начин рада и договорени међусобни односи. Епископе је упутио у Чачак и Шабац с прецизним упутством да врше канонима прописане дужности и обавезао на консултације са врховним поглаваром о свим важнијим и сложенијим питањима. Знајући важност црквене администрације, организовао је митрополијску канцеларију и за првог секретара поставио Павла Јовановића, који је ту дужност обављао до избора за секретара народног суда у Крагујевцу. Ступио је у контакт са митрополитом С. Стратимировићем, од кога је очекивао подршку и савете ради избегавања непотребних грешака и стварања услова да Црква функционише у складу с канонима.

Потекао из народа, митрополит Мелентије обновио је стари српски обичај и организовао редовне сусрете с виђенијим људима из народа, познатим трговцима, угледним чиновницима, представницима занатских еснафа и признатим домаћинима, с циљем да се расправе сва важнија питања и врховни поглавар упозна с проблемима црквеног живота на терену. Сазнавши да свештеници верске обреде најчешће врше на основу сећања или напамет научених текстова, наредио је да приликом одласка у парохију обавезно носе књиге и друге за чинодејствовање потребне предмете. Настојећи да допринесе искорењавању лоших навика, превео је из Крмчије одељак о степенима сродства и кумства, који представљају препреку за склапање законитог брака.³⁶ Истрајно и с уверењем да на њима треба засновати богослужбени живот, од путујућих монаха из манастира на Косову и Метохији и Македонији прикупљао је или наручивао књиге српске редакције и подносио кнезу предлоге за прештампавање. Користећи познавање основних теолошких дисциплина, састављао је беседе и пригодне проповеди и после кнежевог одобрења достављао их свештеницима са захтевом да буду читане на празничним службама. Истицао се и бриљантним говорништвом и спретношћу да многе сложене теолошке теме представи на јасан и приступачан начин, који је омогућавао да изложена порука подстакне присутне на размишљање, промену понашања и искорењавање лоших обичаја.

Прегалаштво митрополита Мелентија за унапређивање црквене организације и покретање верског живота у Србији нису с истим полетом пратили епископи Нићифор и Герасим.³⁷ Њихове могућности најбоље је представио Лукијан Мушички

³⁶ Епископ шабачко-ваљевски Јован, наведено дело, 297.

³⁷ Епископ Нићифор рођен је 12. јануара 1788. године у селу Жевица код Пожеге. Основну писменост стекао је у манастирима Света Тројица и Никоље. Монашки чин примио је 12.

у писму упућеном Вуку Карацићу у коме отворено каже да су знали „којекако читати“, а писати „у правом смислу ни један“.³⁸ Епископ Нићифор био је особене нарави, неспреман на поковање ауторитетима и поштовање уобичајених и често формализованих црквених прописа. Зависно од расположења, долазио је на седнице Архијерејског сабора и крајње слободно тумачио обавезујућа упутства добијена од митрополита као врховног поглавара. Понашање епископа Герасима било је знатно примереније, али су озбиљни неспоразуми настајали због директног обраћања кнезу за решавање најразличитијих проблема. Односе је додатно усложњавао обичај епископа Герасима да поступа самостално и од црквене одговорности ослобађа калуђере против којих су државни органи покренули судски поступак.

Проблеми с епископима били су ипак у другом плану у односу на стално мешање кнеза Милоша у црквене послове и обавезу митрополита да га о сваком поступку консултује и буде спреман на последице уколико одлучи да иступа самостално. Тестирајући кнежево понашање, митрополит је непосредно после преузимања дужности самоиницијативно посетио везира и из Крагујевца добио одговор: „Мило ми је што је Преосвјашченство ваше сетило се учинити подворје честитом везиру. Ја сам и сам мњења овога с вама био, само што ми је из памети исчезло, да вам сам о томе напоменем. Одобравам овај поступак Вашег Преосвјашченства совершено, но онда само, ако врата ч. везира не руком отворили будете, већ главом или бар раменом“.³⁹ Настављајући стару праксу, кнез Милош је склапао и разводио бракове и упућивао митрополиту кандидате с упутством да их рукоположи за свештенике и распореди на унапред одеђену парохију.⁴⁰ Недисциплиноване свештенике и калуђере наставио је да кажњава према сопственом нахођењу, а идентична пракса примењивана је и у случајевима када је неког ревносног служитеља олтара требало похвалити, наградити или одликовати. Добро познавајући специфичну Милошеву религиозност и неизмерни труд који је улагао у обнову и изградњу цркава и манастира, митрополит је прелазио преко тих поступака процењујући да ће више постићи трпљењем и сарадњом него конфронтацијом у којој ће као слабија страна изгубити.⁴¹

јануара 1808. године. Умро је 28. фебруара 1853. године. Други, епископ Герасим рођен је у Видину 1779. године. Веома рано отишао је у Студеницу, где је и закалуђерен 1799. године. Влашко порекло није му сметало да се потпуно интегрише у нову средину и прихвати немањихку традицију будно неговану у Студеници. Склоност ка писању преточио је у књигу „Знаменитији догађаји новије српске историје“. Умро је 29. марта 1839. године и сахрањен у порти шабачке цркве. Ћ. Слијепчевић, наведено дело 355–356.

38 *Вукова претиска*, књига II, Београд, 1907. година, 336–337. Овде наведено према: Епископ шабачко-ваљевски Јован, наведено дело, 298.

39 *Писмо кнеза Милоша митрополиту Мелентију 2. децембра 1831. године*, П. Швабић, Мелетије Павловић митрополит београдски (1831–1833), Гласник православне цркве у Краљевини Србији, 1904, свеска за март и април, 224.

40 Митрополит је најчешће морао да прихвати заповест кнеза, али забележени су и бројни примери када је с великом уверљивошћу бранио своје ставове: „С каквом ћу ја дакле совешћу изустити заповест ком свештенику, да га преко једне живе жене с другом венча, коју је он и тако већ једанпут одавде преко суда отерати дао и за синовицу исказао, које Бог зна можда му и јест! А к тому њему није нужде тај покор чинити, нека живи онако с њом као што је и до сад живио“, *Писмо митрополита Мелентија кнезу Милошу од 12. априла 1833. године*, П. Швабић, Мелетије Павловић митрополит београдски (1831–1833), Гласник православне цркве у Краљевини Србији, 1904, свеска за јуни и јули, 534.

41 Правилно уочивши настојања кнеза Милоша да својој вољи подреди Цркву, Ј. Дурковић-

Настојећи да заштити канонски поредак и ограничи утицај кнеза на црквене послове, митрополит Мелентије је проценио да тај циљ може постићи доношењем посебног црквеног закона. Користећи своје велико знање и стечено искуство, у пролеће 1833. године почео је писање „црквеног устава“ с намером да преуреди црквено стање усклађивањем с канонима. Предани рад на тексту накратко је прекинула појава тешке болести, али је после првог побољшања с новим ентузијазмом наставио писање. Сачинивши комплетну верзију, текст је упутио кнезу ради упознавања с предложеним решењима и покретања поступка за усвајање. Задовољан добијеним предлогом, кнез Милош је дао сагласност и крајем априла исте године наложио Народном суду да изврши објављивање. Погоршање здравственог стања митрополита и немогућност да учествује у процесу доношења и каснијој примени закона, довели су до обуставања поступка, али је Мелентије и поред тога ушао у историју Српске цркве и као реформатор способан да покрене компликовани поступак за уређење црквеног живота и напише одговарајући текст.⁴²

Нарушено здравље митрополита Мелентија погоршало се крајем априла 1833. године. Ангажовани су најбољи лекари, а укључивање у поступак лечења и кнежевог личног доктора показује Милошеву озбиљну забринутост за исход и искрену жељу да велики пријатељ његовог дома добије ту битку. Тешко оболели митрополит преминуо је 8. јуна 1833. године, а искрено ожалошћен, кнез Милош издао је посебан проглас народу Србије саопштавајући да је умрла најпоштованија личност и „дични син својег рода“.⁴³ Митрополит Мелентије сахрањен је у цркви Светог Ђурђа у Београду, а 27. марта 1837. године, на захтев кнеза Милоша, посмртни остаци пренешени су у манастир Враћевшница.

Смрћу митрополита Мелентија, као првог Србина на трону београдских митрополита од укидања Пећке патријаршије, завршена је једна епоха у историјском развоју Српске цркве. Несебичним ангажовањем учврстио је организацију Цркве и дао немерљив допринос стабилизацији и унапређењу верског живота у сложеним приликама после одласка јерархије Васељенске патријаршије, тако да се с правом може прихватити оцена Н. Дучића да је „својом разборитошћу, јунаштвом, побожношћу и хришћанским врлинама оставио најлепши спомен о себи у српском народу“.⁴⁴

Јакшић истиче следеће: „До тада су народ, свештенство и кнез водили борбу против фанариота, а сада настаје период борбе народа, српских владика и свештенства против поглавара своје државе и њених власти, који су хтели да централишу и црквену власт и њене конце држе у својим рукама“, Љ. Дурковић-Јакшић, наведено дело 15. Академик В. Стојанчевић прецизно указује на размере Милошевог црквеног градитељства: „Као видно обележавање нове епохе у историји ослобођене Србије, по свим варошким и градским центрима и у многим селима подизане су нове и велелепне цркве, обнављани опустели и пострадали манастири, које је кнез Милош иначе обилно даривао. Тако је преко 130 црквених звона било наручено у Сомбору, а десетак комада било је послано српским манастирима у Турску“, В. Стојанчевић, наведено дело, 155.

42 П. Швабић, Мелетије Павловић митрополит београдски (1831–1833), Гласник православне цркве у Краљевини Србији, 1904, свеска за јануар и фебруар, 94.

43 О смрти митрополита Мелентија кнез Милош званично је обавестио и васељенског патријарха: „Светли патријарше. Вољи Свевишњег било је угодно да нас лиши најљубазнијег нашег Архипастира. Господин Митрополит наш Мелетије Павловић, којег је Ваша Светост својим сопственим рукама изволела произвести у митрополита у Цариграду, умро је у Београду 8. јунија (о. г.), на превелику жалост моју и свега српског народа“, П. Швабић, Исто, 150.

44 Н. Дучић, *Историја Српске православне цркве*, Београд, 1894, 221.

Закључак

Прекид непријатељстава и успостављање примирја омогућили су кнезу Милошу отпочињање сложених процеса ради уређивања свих сегмената заосталог и на оријенталним вредностима заснованог српског друштва. Планиране промене и преображај нису се могли остварити без покретачке снаге оличене у свештенству и монаштву, тако да је у првој фази предузео више ефикасних мера са циљем да ојача црквену организацију, уреди свештеничко стање, спречи злоупотребе фанариотске јерархије и примора служитеље олтара да своју енергију посвете духовном просвећивању народа и укупном напретку државе која се мукотрпно стварала. Добро познавајући ситуацију и уверен да већину послова мора обавити држава, фанариотским епископима одредио је сталну плату и тако спречио непотребне глобе народа и омогућио успостављање потпуне контроле над владикама. Формирајући конзисторију, као црквену власт подређену његовој вољи, и одређујући јој прешироке надлежности, остварио је и други задатак: да свештенство одвоји од епископата и учини га зависним од државних органа. Необразовано и важности времена недорасло свештенство и монаштво подржавало је кнежеву политику према епископату, али је компромисима ненаклоњен кнез са истом одлучношћу све планиране мере почео примењивати и према њима, тражећи да се промене и дају већи допринос реализовању великих циљева постављених од српског народа.

Пажљиво пратећи међународне околности и вешто користећи сталне сукобе између Русије и Османског царства, кнез Милош је успео да реши државно питање издавањем посебног султанског хатишерифа о унутрашњој самоуправи Србије. Знајући да је државна слобода непотпуна уколико остане зависна Црква, енергично је повео преговоре с Васељенском патријаршијом ради обезбеђивања аутономије Цркве у Србији и постављања националне јерархије. После тешких преговора, који су подразумевали и решавање материјалних обавеза Србије према Фанару, добијен је акт о аутономији. Посвећењем архимандрита Мелентија, као првог Србина од укидања Пећке патријаршије, за београдског митрополита и повлачењем грчке јерархије, успешно су окончани пажљиво осмишљени и с великом вештином реализовани планови кнеза Милоша о решавању црквеног питања у Србији.

Изабрани митрополит Мелентије испуњавао је у том тренутку све услове неопходне за успешно руковођење Црквом у Србији. Уживао је неограничено поверење кнеза Милоша и славу јунака из битака на Љубићу и Палежу, поседовао високе организационе способности потврђене током администраирања београдском митрополијом и управљања конзисторијом, популарност у народу и потврђен статус теолошки најспремнијег калуђера у тадашњој Србији. Сарађујући с кнезом у свим активностима на ограничавању власти фанариотске јерархије, спровођењу реформи и стварању услова за добијање црквене аутономије, добро је упознао особине тог снажног и непоколебљивог народног вође, тако да је правовремено дефинисао свој положај, утврдио оквире понашања и будно пазио да неким несмотреним поступком не дође у немилоост.

Контраверзама праћен рад кнеза Милоша у овој области захтева озбиљно разматрање, али сматрамо да је често прекорачење успостављеног канонског поретка проистекло из његове визије будућности народа и Цркве. Радило се о искреном али и особеном вернику, дубоко свесном улоге Цркве у формирању српског националног бића и доприноса свештенства и монаштва устанцима за ослобођење. Прагматичан и обдарен за политику, упорни и вешти преговарац, најбољи изданак српске традиционалне породице, натпросечно умешан да искористи сваки повољан тренутак,

неуморан у остваривању постављених циљева и један од ретких Срба за које академик М. Екмечић каже да није журио, кнез Милош је захваљујући свим тим особинама и огромној енергији остварио државну самосталност и аутономију Цркве. Реализација тих великих циљева у тешким и српском народу ненаклоњеним временима аболира учињене грешке и оправдава одређена несналажења, будући да на тада постављеним темељима и данас почива српска држава и њена Црква.

Dragan Novakovic

**THE CHURCH POLICY OF PRINCE MILOŠ AND THE STRUGGLE FOR
AUTONOMY OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH**

Prince Miloš's strivings to achieve the highest possible degree of state autonomy in relation to the Ottoman Empire and the autonomy of the Serbian Orthodox Church in relation to the Ecumenical Patriarchate are presented. Since those goals were of great importance and difficult to achieve, he used the establishment of peace for the purpose of consolidation of the Church organisation, defining the position of clergy and gaining control over the Greek Episcopate by setting regular payments provided from the state revenues. By the formation of the Consistory, the Episcopate was almost entirely bereft of jurisdiction over clergymen and monks and directly subordinated to the Prince and the authorities. Taking advantage of changed international circumstances and perpetual conflicts between Russia and the Ottoman Empire, Prince Miloš initiated complex political activities and started the negotiations which were closed in 1830 by issuing of the charter (hatisherif) on internal self-government in Serbia. Convinced that gaining political and religious freedom was a unique process, he requested from the Ecumenical Patriarchate the autonomy of the Church in Serbia and the right to establish the national hierarchy. By acting temperately and in accordance with the circumstances and paying the debts of Serbian dioceses, he gained sympathy of the current Patriarch and the Holy Synod and achieved issuing of the autonomy agreement in 1831. That document and the election of the first Serbian Metropolitan, re-established the continuity with the Peć Patriarchy, which had been abolished by the Sultan's decree. Following his political vision, sticking to his way of ruling and committing himself to the people and the Church, Prince Miloš was achieving his goals often ignoring or openly breaking the established canons, which have served as the basis for Church hierarchy over centuries, but were not applicable to the affairs of the State.

плѣть въ ѿрауѣннѣ. у нечюта
ютъ евоушенъ въ жамѣ брага :
нны гла. ѿ. с а л л о г л а н о :

Потѣще се раи плѣть сеи. ѿ
постнмъ сеаховно. разрѣ
шмъ въ сеаевоуъ въ законны.
развръѣмъ стрѣльчѣмъ.
постнмъ въ прѣмъ въ законны
мнѣ въ сеаевоуъ въ стрѣльчѣмъ.
даднмъ въ сеаевоуъ въ стрѣльчѣмъ.
ннѣ въ сеаевоуъ въ стрѣльчѣмъ.
даднмъ въ сеаевоуъ въ стрѣльчѣмъ.
с а л л о г л а н о. гла. ѿ.

У н т а м д ѣ с л о в о у д ѣ р н. б а в ы ш ѣ
на голѣтнмъ въ сеаевоуъ въ стрѣльчѣмъ.
прѣ. в ѣ р ѣ. гла. ѿ. не ѿврати
ца т в о и г о ѿ с т р о и с т в о и г о
с п е н н и т в о и к ѣ п р и н т ѣ л ѣ
п о п р о с я н ѣ. с т р а в ѣ т о у н а г л ѣ.
с а л л о г л а н о. р ѣ ц н ѣ п о д а ш ѣ
П р и д ѣ т ѣ с ѿ у н т н м ѣ с е р а и
м ѣ с т н ѣ м ѣ л н ѣ с ѣ р о т а м ѣ
п е н н ѣ м ѣ. н е т р ѣ т о у н ѣ с е н
ѿ а н у а ѣ ш ѣ н а ш е г о в ѣ г о д ѣ м

V

